

**MTA Law Working Papers
2023/15**

A causa Curiana néhány jogelméleti tanulsága

Könczöl Miklós

ISSN 2064-4515

http://jog.tk.mta.hu/mta_lwp

*Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely
HUN-REN Centre for Social Sciences – MTA Centre of Excellence*

A *causa Curiana* a mai napig a római jogtörténet egyik legtöbbször vizsgált esetének számít.¹ Dolgozatomban az esetről szóló antik és modern beszámolókkal foglalkozom, jogelméleti szempontból. Általánosan elfogadott nézet, hogy a jogviták nem zárulnak le a bírói döntéssel, hanem tovább haladnak a maguk útján.² Gyakran az a benyomásunk, hogy történeteik egyáltalán nem érnek véget, hanem néha emlékezünk rájuk, néha pedig nem. Ez attól is függ, hogy az utókor mennyire találja őket érdekesnek. Több esetben azonban nemcsak maga az ügy érdekes, hanem az is, hogy az ítélelhozatal után milyen utakat járt be a története. A *causa Curiana* bőven szolgál tanulságokkal a „jogi” és az „irodalmi” szövegek közti határok átlépését illetően.

1. Antik források: a jogtól az irodalomig

Ahogy az a klasszikus ókor történetének tanulmányozásakor gyakran előfordul, a *causa Curiana*ról nem rendelkezünk közvetlen információval, mivel a római jogban a bírósági határozatok rögzítése jóval később kezdődött, mint a jogszabályoké. Az irodalmi forrásokat áttekintve azt látjuk, hogy a legkorábbi beszámolók Cicerótól származnak, aki több művében is említést tesz az ügyről és annak résztvevőiről. Bár maga Cicero nem lehetett jelen a tárgyaláson, úgy látszik, hogy híres per volt – legalábbis ő így mutatja be –, amelyről az ő fiatalkorában is sok szó esett, és természetesen hallhatott róla rétorikatanárától, L. Licinius Crassustól, aki az egyik fél, Manius Curius nevében járt el a perben, és meg is nyerte. Először Cicero elméleti műveinek azon helyeivel foglalkozunk, ahol a *causa Curiana* említésre kerül, majd egyik beszédével, a *pro Caecina*val, amelyben szintén előkerül az ügy, mint példa.

1.1 *De inventione*

A *corpus Ciceronianum* rétorikával foglalkozó műveit³ olvasva időrendben először a *De inventione* című értekezésben találunk a *causa Curiana* tényállására (ahogyan azt további, főként Cicerótól származó szövegek alapján rekonstruálhatjuk) emlékeztető leírást, bár anélkül, hogy az ügyet vagy annak résztvevőit név szerint említene. A szöveget később maga Cicero is úgy emlegeti, mint „amik gyermek- vagy ifjúkorunkban feljegyzéseinkből befejezetlenül és kidolgozatlanul kicsúsztak” (*De or.* I 2, 5., ford. Adamik Tamás). Cicero itt a klasszikus iskolai rétorika rendszerét foglalja össze, és az eset példaként szerepel az úgynevezett „törvényi ügyállásokkal” (*status legales*, itt a *controversiae quae in scripto versantur* kifejezéssel utal rájuk a szerző) foglalkozó részben.⁴ A „betű és szándék ellentétén alapuló vita” (*controversia*

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi utca 26–30.; tudományos munkatárs, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; e-mail: konczo.miklos@tk.hu. A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott támogatásával készült.

¹ A hazai szakirodalomban legújabbban ld. Jakab Éva, „*Causa Curiana*: az ügyleti akarat értelmezése az ókori Rómában.” *Miskolci Jogi Szemle*, 16/5 (2022), 221s. k.

² Mark van Hoecke, *Law as Communication* (Hart: Oxford 2002) 176s. k.

³ Az idézetekben szereplő magyar fordításokat ld. Adamik Tamás (szerk.), *Cicero összes retorikaelméleti művei* (Pozsony, Kalligram 2012).

⁴ Az ügyállás tanról lásd pl. Dieter Matthes, „Hermagoras von Temnos 1904–1955.” *Lustrum* 3 (1958) 158s. k., és Lucia Calboli Montefusco, *La dottrina degli 'status' nella retorica greca e romana* (Olms: Hildesheim 1986).

ex scripto et sententia) alosztályát tárgyalva, az esetről, amelyben „az egyik fél a leírt szavakból indul ki, a másik pedig a szerző általa föltételezett szándékára építi föl egész mondandóját” (*De inv.* II 42, 121., ford. Simon L. Zoltán), a következő vázlatot adja:

[E]gy családfő, akinek egyetlen gyermeke sem volt, felesége viszont igen, végrendeletét így fogalmazta meg: „Ha egy vagy több fiamszületik, ők örököljenek.” Majd a szokásos mondatok. Ezután: „Ha a fiam meghal, mielőtt nagykorúvá válik, legyen az örökösöm” – és itt megnevez valakit. Nem születik fia. A rokonok pert indítanak az örökös ellen, erre hivatkozva: „Ha a fiam meghal, mielőtt nagykorúvá válik” (*De inv.* II 42, 122.)

Ilyen esetben – fűzi hozzá Cicero – az örökségbe belépni kívánó személynek a szöveggel szemben azt kell bizonyítania, hogy az örökhagyó egyetlen lehetséges szándéka az lehetett, hogy ő örökölje a hagyatékot, még akkor is, ha az utóbbinak nem születik fia. Amit itt látunk, egy iskolapélda, egy eset pusztá vázlata, amely arra szolgál, hogy a retorikát tanulóknak csak azt mutassa meg, ami a *controversia ex scripto et sententia* szempontjából lényeges. Ami az esetet illeti, lehet, hogy valós, de az is lehet, hogy nem: az oktatás szempontjából ez érdektelen. A lényeg, hogy *lehetséges*, akár csak a jogszabályok által rendezni kívánt emberi magatartás esetében. Ez tehát ugyanolyan történet, mint amilyenekkel a szabályokba foglalt jog él: ebben az esetben a szabályokba foglalt szónoklattannal állunk szemben.

1.2 *De oratore*

Mintegy harminc évvel a *De inventione* megírása után a *causa Curiana* a *De oratore* című műben is fölbukkan. Ez egy fiktív párbeszéd a szónoki mesterségről és az ékesszólás különböző fajtáiról, amelyet Cicero folytat fivérével, Quintusszal. Maga a dialógus narratív keretbe ágyazódik. Cicero egy baráti beszélgetésről számol be testvérének, amely főként M. Antonius és L. Licinius Crassus között zajlott, és amelyről Caius Cotta, az egyik fiatalabb jelenlévő adott neki alapos tájékoztatást. Az esetet Crassus említi először példaként a jogi ismeretek fontossága melletti érve kapcsán:

Hát M'. Curius és Marcus Coponius híres ügyét nemrég milyen várakozás előzte meg, és milyen tömeg előtt tárgyalta a százszemélyes bíróság? Q. Scaevola, a velem egykorú kollégám, aki mindenki között a legműveltebb a polgári jogban, tehetségére és okosságára nézve pedig a legélesebb eszű, a beszéde pedig a legcsiszoltabb és legármáltabb, és ahogyan mondani szoktam, a jogban járatosak között a legékesebben szóló, az ékesszólók között pedig a legjáratosabb a jogban, nos ő a végrendelet szüvege alapján a jogot védte, és kijelentette, hogy ha az apa halála után utód már nem született, és nagykorúsága elérése előtt nem is halhat meg, örököse nem lehet az, akit a posztumusz fiú megszületése és halála után jelöltek ki örökösnek. Én pedig ezt az álláspontot védtem: annak, aki a végrendeletet készítette, akkor az volt a szándéka, hogy ha nemszületik fia, aki elérheti a nagykorúságot, akkor Manius Curius legyen az örököse. Hát ebben az ügyben mellőzte-e bármelyikünk is a tekintélyérveket, a példákat, a végrendeleti formulákat, egyszóval a polgári jog előírásait? (*De or.* I 39, 180)

Itt mindkét fél neve, valamint az ügyvédek állításai is szerepelnek, de a tényállás csak implicit módon jelenik meg. Ami azonban Crassus párbeszédbeli érvelése szempontjából lényeges, az az, hogy híres, nagy érdeklődést kiváltó ügyről volt szó, és hogy a legkiválóbb szónokok és jogászok közül léptek föl ketten a bíróság előtt. Alapvetően azt állítja, hogy a szónokoknak képesnek kell lenniük a jogi problémák kezelésére, és példája annál meggyőzőbb, minél fontosabb volt az ügy, és minél képzetebbek az ügyvédek.

A *causa Curiana* Antonius későbbi válaszában kerül legközelebb említésre. Megkérdőjelezi Crassus véleményét az alkalmazott érvek jogi jellegét illetően, és amellet érvel, hogy Crassusnak inkább „humora, kedvessége és igen finom szellemessége” segített abban, hogy megnyerje a pert:

Scaevolának ama túlzott elmeélén ironizáltál is, de csodálad is zsenialitását, aki ráébredt arra, hogy az embernek előbb meg kell születnie ahhoz, hogy meghallgasson. De sok esetet is összegyűjtöttél törvényekből, szenátusi határozatokból, a mindennapi életből és a köznyelvből nemcsak elmés en, hanem viccesen és szellemesen is. Mindezzel nem lehetne semmit sem kezdeni, ha a szavakra, nem pedig a szellemükre figyelnénk. Ennek következtében a bírósági eljárás derűvel és vidámsággal volt teli. (*De or.* I 57, 243.)

Antonius valójában ugyanannak a történetnek további részleteit hozza elő, hogy a Crassus által említett példát némileg más színben tüntesse fel. A szellemesség szerepének hangsúlyozásával rámutat arra, hogy a jogi példák csak többek között jelennek meg a szónok érvelésében. Ha így olvassuk, a *causa Curiana* története nem a joghoz értő ügyvédéről szól, hanem az éleseszi szónokról, aki a legtöbb hasznát veheti a szóbanforgó érveknek, legyenek azok a törvényi ügyállásokkal vagy a józan ésszel kapcsolatosak.

A II. könyvben Crassus ismét visszatér a jogesetre, amikor Catulusszal és Caesarral az *otium* szükségességéről vitatkozik. Saját egykori szavait idézve azt mondja, hogy

Amit Scaevolának mondtam a Curiuszal kapcsolatos perben, az a szívemből szólt. „Ha ugyanis – mondtam –, Scaevola, csak az a végrendelet lesz helyesen megfogalmazva, amelyet te magad írtál, mi, polgártársaid, egyként járulunk majd elébed az okmányainkkal, hogy egyedül te vedd papíra mindnyájunk végakarátát. És akkor mi lesz?” – tettem fel a kérdést. „Mikor foglalkozol majd közügyekkel? A barátaiddal? Önmagaddal? Mikor fogsz tétlenkedni? Ugyanis – tettem hozzá kisvátatva – szerintemnem szabad ember az, aki olykor nem tétlenkedik!” (*De or.* II 6, 24., ford. Polgár Anikó és Cseh Zoltán)

Érdekes módon ezek a szavak inkább Antoniusnak a szónoki képességeket illető érvelését erősítik, mint magának Crassusnak a nézetét – vagy legalábbis nem tesznek hozzá semmit az utóbbi hitelességéhez ebben a kérdésben. Ami az olvasóknak az ügyben szereplő elbeszélésről való tudását illeti, az idézet nem sok új információt ad, csupán egy nagyon apró részletet, amely az ügyről szóló elbeszélés szintjén – példaként – Antonius kijelentéséhez kapcsolható.

A II. könyv precízebb tárgyalásában Antonius is említi az esetet (*de or.* II 32, 140–141), de nem ad új részleteket a korábban látottakhoz képest. Az eset itt csupán Crassus szónoki sikerének szimbólumaként szolgál, amely – Antonius szerint – nem a konkrét eset körülményeinek ismeretéből fakad, hanem egy elvont kérdés megragadásából, amely számos egyedi esetre jellemző, és amely lehetővé teszi a szónok számára, hogy ezeket megfelelően kezelje. Így „Sem Coponius, sem Curius neve nem befolyásolta az érvrendszer gazdagságát, sem az ügy jellegét vagy súlyát” (uo.). Ez a szakasz hasonlít a *De inventione* leírásához, és valóban egy ugyanarról szóló a gondolatmenetnek a része (ti. hogy a rétorikában nem szabad elválasztani az egyedit és az általánost, hanem az előbbit alá kell rendelni az utóbbinak, lehetővé téve bármilyen kérdés filozófiai alapú módszertani megközelítését⁵).

A *causa Curiana* utolsó említésével a *De oratoréban* a szellemességről szóló fejtegetésben találkozunk, ahol Caesar használja példaként. Megpróbálja megmutatni, hogy Crassus

mindkét humortípusban [...] kimagaslak – abban is, mely a teljes beszédre kiterjed, és abban is, mely a frappáns, villámgyors kiszólásokon alapul. Crassus egész védőbeszédét Curius érdekében Scaevola ellen folytonosan áthatja a vidámság és a tréfa, rövid elmésségeket viszont nem tartalmaz. Meg akarta ugyanis örízni ellenfele méltóságát, s így megőrizte a saját magáét is [...]. (*De or.* II 54, 220–221.)

E szavak megintcsak nem magára az ügyre vonatkozó tudásunkhoz járulnak hozzá, hanem az eljárás rekonstrukciójához. Másfelől Caesar e történetet Crassus dicséretének részeként idézi

⁵ Cicero „thesis-alapú rétorikájának” tervéről lásd Tobias Reinhardt, *Cicero's Topica* (Oxford University Press: Oxford, New York 2003) 3s. k.

föl, holott Crassus Cicero művében mint a *par excellence* szónok jelenik meg, s tekintélye jelenti a hitelesség pecsétjét a párbeszédben bemutatott anyagon.

1.3 Brutus

A *Brutusban* Cicero a római rétorika hagyományáról ad áttekintést. Ennek során különös figyelmet szentel Crassus alakjának, mint Róma legkiemelkedőbb szónokának. A *causa Curianát* kétszer is említi, mindkét esetben Crassus jellemzésének részeként, Q. Scaevolával állítva szembe. Az első említés meglehetősen rövid (*Brut.* 39, 144–145., ford. Krupp József): Cicero megállapítja, hogy Crassus *contra scriptum pro aequo et bono* érvelt, és így győzte le ellenfelét. Ezután a *De oratoréból* ismert mondat következik, bár kissé más formában:

S ez a két egykorú, már consulviselt védőügyvéd úgy folytatta le a pert, mindketten ellenkező álláspontból szállván síkra a polgári jogért, hogy Crassus a legkiválóbb jogszakértőnek tünt fel a szónokok között, Scaevola pedig a legkiválóbb szónoknak a jogtudósok között. (*Brut.* 39, 145.)

Úgy tűnik, a különbség Cicero változatos szóhasználatra való törekvésével magyarázható: a *De oratoréban* (I 39, 180.) Scaevolára a *iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus* leírással hivatkozott (hozzátéve, hogy „ahogyan mondani szoktam”), míg itt a két jelző megoszlik a két kiváló szónok között: *eloquentium iuris peritissimus Crassus, iuris peritorum eloquentissimus Scaevola*. Ez a *varietas* mégis a két alak érdekes szembeállításához vezetett a későbbi kommentároknak és a modern kutatásban.⁶ Visszatérve Cicero beszámolójára, a második hely (*Brut.* 52, 194–53, 199.) jobban kapcsolódik magához az ügyszöveghez, mivel rekonstruálja mindkét fél érvelésének fő vonalát, és Crassus szellemességére is ad egy példát. Ami Scaevolát illeti, érvei a következők voltak:

[...] mit el nem mondott ő akkor az örökösödési jogról, az ősi rendelkezésekről! Arról, hogy milyen módon kellett volna megfogalmazni az iratot, hogy akkor is örökölhessen, ha nem születik fiúörökös! Mennyire veszedelmes a nép számára, hogy az írott szöveget semmibe veszik, a szándékot illetően csak feltételezésekbe bocsátkoznak, és az egyszerű emberek írását az ékesszólók magyarázatainak segítségével kiforgatják! Mily sokat beszélt apja tekintélyéről, aki mindig ezt a jogfelfogást védelmezte! Mennyire sokat általában a polgári jog megőrzéséről! (*Brut.* 52, 195–197.)

Scaevola tehát mind a végrendelet megszövegezését, mind a bíróság szerepét elbeszélések segítségével mutatta be: ezek úgy foglalhatók össze, hogy vagy Curius pontosan azt írta, amit akart, és ebben az esetben az akaratának eleget is kell tenni, vagy nem azt írta, amit akart, ám egy esetleges, a végrendeletével szemben hozott döntés hátrányos következményekkel járna azok számára, akik azt írják, amit akarnak, és ez meglehetősen kedvezőtlen lenne a „polgári jog megőrzése” szempontjából.

Crassus azonban nem szállt rögtön szembe ellenfele érveivel, hanem inkább a Scaevola értelmezésének sarokpontjára tett gúnyos megjegyzéssel kezdte beszédét:

De ahogy Crassus az elkényeztetett fiúról kezdett el beszélni válaszában, aki a parton sétálgatva egy evezőbaktól talált, és ezért egy egész hajót kívánt felépíteni, hozzá hasonlítva Scaevolát, aki egyetlen fogás evezőbaktól egy egész örökösödési pert épített föl a centumvirek testülete előtt [...]. Aztán pedig arról beszélt, hogy a végrendelet szerzőjének az volt a szándéka, és azt gondolta, hogy ha bármilyen oknál fogva nem lenne fiú utód, aki a gyámságába kerül, akár mert nem is született meg, vagy mert előbb halt meg, mindenképpen Curius az örökös. [...] Végül pedig a jogot, az igazságot, a végrendelet értelmét és szándékát vette védelmébe; előadta, hogy mennyi fortély található a szavakban, egyéb esetekben is, de különösen a végrendeletekben, ha figyelmen kívül hagyják a szándékot; micsoda hatalmat tulajdonít magának Scaevola, ha ezután már senki sem merhet végrendeletet készíteni, csak az ő jóváhagyásával.

⁶ Ld. J. W. Tellegen és Olga E. Tellegen-Couperus, „Law and Rhetoric in the causa Curiana.” *Orbis Iuris Romani* 6 (2000) 171skk., 173skk., és különösen 189skk.

(Brut. 53, 197–198.)

Mint láthatjuk, Crassus további elbeszéléseket használt érvelése alátámasztására: először is a buta fiú történetét, amelyet a Scaevola okfejtéséről szóló történetének párhuzamaként mutatott be. Majd rátérve a végrendelet szövegezésének történetére, azt állította, hogy még csak ellentmondás sem volt a szavak és a szándék között, hiszen amit Coponius a végrendeletbe foglalt, az pontosan az volt, amit bármely normális ember írt volna. Harmadszor azzal érvelt, hogy a szöveghez való túlzott ragaszkodás további veszélyt jelentene a polgári jogra nézve, mivel az embereket arra készítené, hogy a szavakon veszekedjenek, mint ahogy azt Scaevola lefestette arra az esetre, ha a szándékot részesítenék előnyben a szöveg betűjével szemben. Itt is bevonja az elbeszélésbe ellenfele személyét, azzal, hogy megjósolja: mindenki az ő véleményét fogja kikérni (vagy akár végrendeletük megszövegezését is): ezt Cicero adja Crassus szájába a *De oratoréban* (II 6, 24).

1.4 *Topica*

A *corpus Ciceronianum* legkésőbbi rétorikai műve, a *Topica* rövid gyakorlati útmutató, amelyet a szerző egy jogásznak, Trebatiusnak ajánlott, a célja pedig, hogy az olvasókban tudatosítsa a módszertanilag és filozófia ilag megalapozott rétorika szükségességét. Itt is megjelenik a *causa Curiana*, mint példa, a hasonlóság *topos*ának tárgyalása során, hiszen erre épülnek a példák:

Ugyancsak a hasonlatok helyéről származnak a példák is, melyekkel Crassus a Curius-ügyben is bőségesen élt, például arról, aki végrendeletében úgy rendezte el örökösait, hogy amennyiben tíz hónapon belül fia születik, de az meghal, mielőtt nagykorúvá válna, a másodörökösé legyen az örökség. A példának ez a felemlegetése nem volt hiába, és ti, jogtanácsadók is sűrűn éltek vele. (*Top. X 44.*)

Ebben a hivatkozásban az a zavarbaejtő, hogy semmit sem mond a vita fő kérdéséről, sem arról, hogy az adott esetben nem született fiú. Ezért az sem világos, hogyan használhatta Crassus a példáit – hacsak nem a *Brutus*ból merített ismeretek fényében olvassuk a sorokat (52.197). Mégis lehet, hogy Cicero számára ez nem volt fontos: csak azért akarta megemlíteni ismert esetként a *causa Curianát*, Crassust pedig mint ismert szónokot, hogy tekintélyükkel (példájukkal) meggyőzze a tájékozott jogtudóst, Trebatius.

A fönti források alapján némi betekintést nyerhetünk abba, hogy hogyan működnek az elbeszélések, legyenek azok az eljárás során előadott történetek, vagy az eljárás mint történet – Bernard Jackson terminológiáját használva.⁷ Az „eljárás során előadott történetek” (*stories in the trial*) azok, amelyeket a felek a bíróság előtt adtak elő. Itt ezek lényegében Coponius szándékáról és végrendeletének megszövegezéséről szóltak: a felek a *centumvireket* akarták meggyőzni, hogy fogadják el valamelyik elbeszélést. Ugyanakkor, ahogyan Jackson megállapítja, a bíróság előtt történeteket a folyamat résztvevői szintén narratív keretek között érzékelik: ez „az eljárás mint történet” (*story of the trial*). Cicerónak ezekben a szövegeiben az az érdekes, hogy némi képet adnak arról is, a szónokok az eljárás során előadott történeteken keresztül hogyan próbálták befolyásolni a bírák szerepfölfogását (mindketten kínáltak elbeszélést a polgári jog fönntartásáról – és ezen keresztül a *centumviri* szerepéről, amely testületnek e célnak megfelelő döntést kellene hoznia), valamint arról, hogy Crassus milyen történeteken keresztül orientálta a bíróság és a közönség Scaevola érveléséről alkotott fölfogását.

Ezután tanúi lehettünk annak, hogy Cicero irodalmi tevékenysége révén hogyan vált a jog irodalomká: az ő írásai révén jutottak el hozzánk a *causa Curianára* vonatkozó

⁷ Lásd pl. Bernard Jackson, *Law, Fact and Narrative Coherence* (Roby, Merseyside: Deborah Charles 1988) 35.

információk. Amiket a műveiben olvashatunk, azokat „az eljárásról szóló történeteknek” nevezném, és mint láttuk, különböző célokat szolgálhatnak. A következő lépésben ezek az eljárásról szóló történetek térnek vissza a bíróság elé: ez történik a *Caecina melletti* beszédben.

2. *Pro Caecina*: vissza a törvényszékre

A *Pro Caecina* című beszédben⁸ Cicero Aulus Caecina mellett érvelve próbálja meggyőzni a bíróságot. Caecina aki örökölt egy birtokot feleségétől, Caesenniától, de nem tudta azt birtokba venni, mivel Sextus Aebutius, akire Caesennia a birtok egy kisebb részét hagyta, vitatta az öröklési jogát. Ilyen esetben az egyik félnek formálisan „ki kell vezetnie” a másikat a földterületről. Caecina azonban oda sem tudott jutni, mivel Aebutius és fegyveresei nem engedték be. Caecina ekkor *interdictum de vi armata*t kért a praetortól, aki *recuperatorokat* nevezett ki az ügy eldöntésére.⁹ Aebutius ügyvédje bizonyára azzal érvelt, hogy egyrészt Caecinát nem erőszakkal űzték el, ezért követelése nem lehet helytálló, másrészt viszont be sem lépett a területre, ezért birtokvédelmet sem kérhet.¹⁰

A *causa Curiana* ott kerül szóba, ahol Cicero a *deiectio* szó lehetséges tartalmát tárgyalja, azt állítva, hogy Caecinát nem lehetett erőszak nélkül „kiűzni”, és ezért fennállnak az *interdictum de vi armata* alkalmazásának feltételei:

Nyilvánvalóan most példát is kell hoznom mindezen dolgokra. Nem mindnyájatoknak jut eszébe mindenféle példa, amely bizonyítaná, hogy a megfelelő jogszabály nema szavaktól függ, hanem a szavak szolgálnak az emberek szándékának és akaratának kifejezésére? L. Crassus, a messze legkiválóbb szónok e véleményt védte ékesszólóan és bőségesen a százszemélyes bíróság előtt röviddel azelőtt, hogy mi is felléptünk a Forumon, és noha Q. Mucius, a legkiválóbb jogtudós szólalt fel ellene, mindenkinek könnyedén bebizonyította, hogy M'. Curiusnak – aki azzal a feltétellel lett örökösként megnevezve, *ha az utószülött fiúgyermek meghal*, azonban a fiúgyermek nem csupán nem halt meg, hanem meg sem született – örökösnek kell lennie. Hogyan? A szavak megfelelnek a helyzetnek? A legkevésbé sem. Melyik tényező számítot tehát? Az akarat, amelyet ha fél lehetne ismerni anélkül, hogy beszéljünk, szavakra egyáltalán nem volna szükség; mivel ez nem lehetséges, megalkották a szavakat, nem azért, hogy elleplezzék, hanem hogy kinyilvánítsák akaratukat. (*Pro Caec. XVIII 52–53.*)

Itt is a *causa Curiana* jelenik meg példaként: a Crassus által szorgalmazott és a *centumviri* által elfogadott értelmezés párhuzamként szolgál a jelen üggyhöz: az *interdictum de vi armata* alkalmazására vonatkozó szabályt nem csupán a szavak, hanem a mögöttes szándék és az *aequitas* alapján kell értelmezni. Másrészt *argumentum a maiore ad minus*ként is fölfogható: Caecina esete sokkal nyilvánvalóbb, mint Curiusé, és ha Crassus még ott is könnyen (*facile*) meg tudta győzni a bíróság tagjait, akkor nem is lehet kérdés, hogy a *recuperatorok*nak milyen döntést kell hoznia.

A második és a harmadik szöveghely a másik félnek a Scaevola vereségére vonatkozó megjegyzésére adott válasz részei:

És ezen a ponton azt mondtad, hogy a százszemélyes bíróság előtt Scaevola nem nyerte meg az ügyét – akit az előbb én maga említettem –, aki ugyanezt tette, amit te most, ő azonban valamilyen okkal tette, te ok nélkül teszed, mégsem tudta senkinek bebizonyítani, amit védett, mivel olybá tűnt, hogy a szavakkal küzd az igazságosság ellen. (*Pro Caec. XIV 67.*)

⁸ A beszédet Nótári Tamás fordításában idézem: Marcus Tullius Cicero, *Összes perbeszédei* (Szeged: Lectum 2010) 597s. skk.

⁹ Lásd Bruce W. Frier, *The Rise of the Roman Jurists: Studies in Cicero's pro Caecina* (Princeton, NJ: Princeton University Press 1985) 20s. skk.

¹⁰ Lásd *Pro Caec. 23.66*. Ezek itt csak a számunkra fontos pontok. Az érvek és ellenérvek teljes összehasonlítását lásd H. Grose Hodge bevezető tanulmányában: Cicero, *The Speeches. Pro lege Manilia, Pro Caecina, Pro Cluentio, Pro Rabirio perduellionis* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, London: William Heinemann 1927, repr. 1952) 87s. k.

Ugyanis maga Crassus sem úgy vitte az ügyet a százszemélyes bíróság előtt, hogy a jogtudók ellen beszélt volna, hanem kimutatta, hogy az, amit Scaevola véd, nem jogszerű, és e tárgyban nem csupán érveket hozott fel, hanem apósára, Q. Muciusra és sok, felette kiváló jogtudói tekintélyre hivatkozott. (*Pro Caec. XIV 69.*)

Korábban Cicero már idézte ellenfele szavait: „az tűnt a legkülönösebbnek, hogy azt állította, miszerint nem kell a jogtudók tekintélyének engedelmeskedni” (*Pro Caec. XXIII 65.*). Összefoglalva: miközben a törvény szellemét a betűjével szembeállítva az előbbi mellett érvel, egyúttal kinyilvánítja, hogy hajlandó követni a jogi tekintélyeket. Igaz, mindkét kijelentés meglehetősen homályos: rajta múlik, mit gondol, mit diktál a törvény szelleme, és hogy milyen tekintélyeket kell követni (és milyen tekintetben). Hogy miért fontos Cicero számára, hogy így nyilatkozzék, az az eljárás mint történet szintjén derül ki. Célja, hogy az esküdtek előtt úgy jelenjék meg, mint aki „a jó oldalon” áll: mint akivel egyet lehet érteni, ha valaki elkötelezett a polgári jog legjobb hagyományainak fönntartása mellett. A *causa Curiana* történetét tehát egy másik ügyben meséli el, hogy befolyásolja az esküdtszék fölfogását az adott perben történetekről.

3. Még egy kör

Harmadszor rátérhetünk a *causa Curiana* utóéletére a 20. századi filológiában és jogtörténetben. Bár nem vállalkozhatunk az ügynek szentelt teljes szakirodalom áttekintésére és kommentálására – nem is célunk állást foglalni a bemutatott vitákban –, néhány alapvető narratíva (és metanarratíva) bemutatása talán illusztrálja, hogy a történet milyen sokféle formában tért vissza az irodalomba.

Johannes Stroux német filológus egy 1926-os tanulmányában több provokatív gondolatot is kifejtett a római jogi gondolkodás fejlődéséről.¹¹ Legfőbb állítása az volt, hogy az *aequitas strictum ius*szal szembeállított gondolata a görög rétorikai műveltség révén, nevezetesen az ügyállások tanán keresztül jelent meg a római jogban. A *scriptum et voluntas*¹² ügyállásának megfeleltethető kérdés, amely itt az utóbbi javára dőlt el – érvelt Stroux –, a római jogászokat nyitottabbá tette az *aequitas*on alapuló érvek elfogadására, és ez az áttörés először a *causa Curiana*ban érhető tetten. Írása nyomán számos további tanulmány, sőt monográfia is született, különösen klasszika-filológusok és római jog-történészek részéről, amelyek célja egyrészt a *causa Curiana*ra, másrészt a római jog fejlődésére vonatkozó téziseinek cáfolata vagy megerősítése volt.¹³

A különböző nézetek osztályozásához szükséges azonosítanunk a Stroux szövegében megjelenő főbb narratívákat. Először is szerepel egy történet magáról az ügyről: itt a *scriptum/voluntas* és a *strictum ius/aequitas* ellentétpárja kapcsolódik egymáshoz, és következésképpen a *voluntas* érvényesülése úgy jelenik meg, mint ami tágabb perspektívában az *aequitas* győzelmét jelzi.¹⁴ Ezután ez a történet egy másikhoz is kapcsolódik, nevezetesen a görög rétorika római jogi gondolkodásra gyakorolt hatásának történetéhez. Ezek azok a lényeges pontok, amelyekben egyet lehet érteni vagy éppen vitába szállni Strouxxsal, és ha megnézzük az ezt követően megfogalmazott nézeteket, látjuk, hogy ezeken a pontokon foglalnak állást. Általánosságban elmondható, hogy a romanisták számára a legfontosabb

¹¹ Johannes Stroux, „*Summum ius summa iniuria*: Ein Kapitel aus der Geschichte der *interpretatio iuris*”. Repr. in: *Römische Rechtswissenschaft und Rhetorik* (Ed. Stichnote: Potsdam 1949) 7s. k.

¹² Vagy *scriptum et sententia*, lásd fõnt az 1s. k. oldalon.

¹³ Itt két áttekintés említhető: Manfred Fuhrmann, „Philologische bemerkungen zur Sentenz ‘*Summum ius summa iniuria*’.” In *Studi in onore di Edoardo Volterra* (Milano: 1971) II. köt., 53s. k., Tellegen – Tellegen-Couperus (5. j.).

¹⁴ John W. Vaughn, „Law and Rhetoric in the *causa Curiana*.” *Classical Antiquity* 4 (1985) 208s. k.

kérdés az ügyállastan hatása (illetve, hogy ez kimutatható-e a római jogi forrásokban),¹⁵ valamint az *aequitas* recepciója.¹⁶ A klasszika-filológusok ezzel szemben inkább az ügy rétorikai kezelésére koncentráltak,¹⁷ és arra, hogy a görög szónoklattan milyen módon gyakorolhatott hatást a római jogászok gondolkodására.¹⁸

A *causa Curiana* körüli viták során egy másik kérdés is felmerült, amelynek kapcsán különböző narratívák ütköznek, nevezetesen a jogászok és a szónokok viszonya. A két csoport szembeállítását Cicerónak a perről szóló elbeszéléseiben gyökerezhet. Cicero, mint láttuk, néha úgy beszél Crassusról és Scaevoláról, mint „a legkiválóbb jogszekértő a szónokok között”, illetve „a legkiválóbb szónok a jogtudósok között” (*Brut.* 39, 145.). Ez az ellentét a jog és a rétorika közötti diszciplináris elhatárolással is összefüggésbe hozható. A kérdés persze az, hogy ezt a két területet művelhette-e ugyanaz a személy, vagy sem. Az erre adott válasz, legyen az pozitív vagy negatív, befolyásolhatja a *causa Curiana* történetének megértését éppúgy, mint a római jogi gondolkodás történetével és a római jog professzionalizálódásával kapcsolatos nézeteinket. Ami magát az esetet illeti, három opozíciónk lesz: Crassus/Scaevola, rétorika/jog, szónok/jogász. Ezeket vagy megfeleltetjük egymásnak, vagy nem: a lényeg az, hogy a *causa Curiana* elbeszélései ezek szerint strukturálódnak. A szakirodalomban minden bizonnyal ez a helyzet, és alkalmasint Cicero beszámolójában is (az eljárásról mint történetről, vagyis arról, hogy a résztvevők e vonalak mentén fogták-e föl a pert, nincs közelebbi információnk).

Végezetül egy metanarratívát, azaz a *causa Curiana*-val foglalkozó kutatásokról szóló történetet érdemes szemügyre vennünk. Jan Willem Tellegen és Olga Tellegen-Couperus egy rendkívül provokatív cikkben ismerteti az üggyel kapcsolatos nézeteit,¹⁹ a tényleges források tárgyalását pedig a témával kapcsolatos korábbi szakirodalom kritikai áttekintése előzi meg. Azonosítva azokat a pontokat, amelyekben a legtöbb értelmezés egyetért,²⁰ azt állítják, hogy a romanisták nem veszik figyelembe a forrásokat, és ez annak köszönhető, hogy ragaszkodnak „a jog és a rétorika közötti szigorú elhatároláshoz”, amely „az interpolációvadászat idejéből származik”. Mindezek ismeretében azt állítják, hogy a félreértelmezés anakronizmussal és hamisítással egyaránt magyarázható. Ezek az állítások – látjuk – a római jog tudománytörténetéről szóló elbeszélésekbe ágyazódnak. Ami az anakronizmust illeti, szerzők a történeti iskola módszereire utalva kijelentik, hogy ezek mára elavultak. Elbeszéléseik konstrukciója során azonban a romanisták továbbra is alkalmazták őket (anakronizmus), mi több, többé-kevésbé szándékosan tettek így (hamisítás). Ez utóbbi alátámasztásaképpen egy másik narratívát vázolnak föl a romanisták jogi oktatásban elfoglalt pozíciójának változásairól – ami szerintük mindezt motiválhatta. Utolsó észrevételünk tehát ehhez a vádhoz kapcsolódik: a Tellegen és Tellegen-Couperus által felvázolt metanarratíva a *causa Curiana* történetét az irodalomból ismét a (tágra értelmezett) jog területére helyezi át.

4. Összegzés

¹⁵ Csak néhány példát említve: Arthur Steinwenter „Rhetorik und römischer Zivilprozeß.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Römische Abteilung* 65 (1947) 69sok., Ernst Meyer „Die Questionen der Rhetorik und die Anfänge juristischer Methodenlehre.” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, Römische Abteilung* 68 (1951) 30sok., Uwe Wesel, *Rhetorische Statuslehre und Gesetzesauslegung der römischen Juristen* (Köln etc.: Carl Heymanns 1967) – megjegyzésre érdemes, hogy Wesel a bibliográfiát a Stroux előtti és utáni publikációk szerint osztja fel.

¹⁶ Pl. Fuhrmann (12. j.).

¹⁷ Lásd Vaughn, (13. j.) 221sok.

¹⁸ Lásd Michael Winterbottom, „Schoolroom and Courtroom.” In Brian Vickers (szerk.), *Rhetoric Revalued* (Binghamton, NY: CMERS 1982) 59sok.

¹⁹ Tellegen – Tellegen-Couperus (5. j.).

²⁰ Elsősorban Fritz Schulz, Franz Wieacker és Ulrich Manthe véleményét, valamint (nem a *causa Curiana* szűk kontextusában) Bruno Schmidlin egy cikkét tárgyalják (a hivatkozásokat lásd az idézett cikk 5., 12., 20. és 38. lábjegyzetében).

A dolgozat célja az volt, hogy megvizsgálja, milyen szerepet játszanak a narratívák nemcsak a jogviták rendezésében, hanem a későbbi értelmezésükben is. Ennek érdekében áttekintettük Cicero műveinek a *causa Curiana* szempontjából forrásértékkel bíró szöveghelyeit, és azonosítottuk az ezekben szereplő és máig hatással bíró elbeszéléseket, vagyis azt, hogy Cicero milyen narratívákat ismertet, és milyeneket konstruál. Bernard Jackson terminológiáját használva megkülönböztettük *az eljárásban elhangzó történeteket* és *az eljárást mint történetet*, kiegészítve a történetek egy harmadik típusával, *az eljárásról szóló történetekkel*. Ezek a kategóriák azonban meglehetősen rugalmasnak bizonyulnak, hiszen láttuk, hányféle irányban mozoghatnak az adott jogvita tényleges eldöntése után. Az eljárás mint történet az eljárásról szóló történetek alapja lehet, azok pedig az eljárásban elhangzó történetekként térhetnek vissza a bíróságra. Mindezek a folyamatok leírhatók a jog és az irodalom területei közötti mozgásként is, jóllehet az a tény, hogy a határok ilyen könnyen átléphetők, arra utal, hogy nem különösen szilárdak. Végül rövid kitekintésünk bemutatta, hogy az elbeszélések milyen erősen alakítják a tudományok kutatást is: a szakirodalomban megjelenő történetekként, a történetként fölfogott kutatás, valamint a kutatásról szóló történetek révén egyaránt.

© Könczöl Miklós

MTA Law Working Papers

**Kiadó: Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági
Kutatóhely**

Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Felelős szerkesztő: Kecskés Gábor

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Lux Ágnes, Mezei Kitti

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

E-mail: mta.law-wp@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515